

ПРОСОПОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

<https://doi.org/10.15407/ub.24.235>

УДК 929(477)Стороженко

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

ВИКЛАДАЧІ В ЖИТТІ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЦЯ М. І. СТОРОЖЕНКА: НАУКОВА І ОСОБИСТА КОМУНІКАЦІЯ

Мета статі: на основі автобіографічних заміток, спогадів, листування з'ясувати особливості взаємин М. І. Стороженка (1836–1906) зі своїми викладачами, показати їхній вплив на становлення особистості літературознавця, відобразити їхню наукову й особисту комунікацію, що дасть змогу докладніше дослідити біографію цього визначного українця, який через тодішні історичні реалії зреалізувався як фахівець на чужині. **Методологія дослідження:** у статті застосовуємо описовий і герменевтичний методи, теоретичний аналіз і синтез, що дає змогу систематизувати й узагальнити матеріал, вичерпно схарактеризувати його. **Наукова новизна.** Зв'язки М. І. Стороженка з його викладачами, тодішніми науковцями, наукова й особиста комунікація з ними досі не були в полі зору науковців. Тому важливо з'ясувати їхню роль у його творчому і кар'єрному зростанні, зафіксовані в автобіографічних замітках, листуванні М. І. Стороженка, спогадах його сучасників. **Висновки.** Викладачі університету О. М. Бодяньський, Ф. І. Буслаєв, М. С. Тихонравов — відомі дослідники української словесності — впливали на формування світогляду М. І. Стороженка, його особистісне зростання й професійне становлення, кристалізацію наукових поглядів, засвоєння традицій. На прикладі життєпису М. І. Стороженка можна розглянути не лише роль українців в імперській науці й культурі,

а й значення московських учених у долі свого студента, а згодом колеги, який став, попри обставини, найвідомішим шекспірознавцем, комунікував із найавторитетнішими вченими світу, ніколи не забуваючи про своє українське коріння. Викладачі сприяли розширенню наукових контактів, зокрема й із діячами української науки й культури, сприяли його комунікації зі світовим літературознавством. Шанобливе ставлення до них відображено в численних листах М. І. Стороженка та спогадах про нього, що є важливим джерелом для його біографії.

Ключові слова: Микола Ілліч Стороженко, наукова комунікація, біографія, спогади, листи, літературознавство, культурно-освітні діячі-українці кінця XIX – початку XX ст.

Осягнути причини й суть сучасної російсько-української війни, що кинула тотальний виклик глобалізації світу, неможливо без заглиблення в минуле України та Росії. Адже перекручування, спотворення, пересмикування історичних фактів, характерне для ворожої пропаганди, розпочалося в імперські часи, продовжилося в радянські й використовується в сучасних медійних, інформаційних, комунікативних та інших практиках. Це спонукає до переосмислення біографій тих діячів-українців, яких сприймали у вимірах суто російської науки і культури. Бо ще й досі українські сюжети часто розглядають у контексті російських, зокрема у форматі «заплутаної чи переплетеної історії» [9].

Нині розширюються методологічні межі загальногуманітарного пізнання, оновлюється і збагачується зміст біографічних студій, у зв'язку з чим зростає інтерес дослідників до носіїв наукової культури і, відповідно, до життєписів учених. Пріоритетні позиції в біографії мають посісти загальнолюдські цінності та усвідомлення неповторності й унікальності людського життя [2, с. 44]; нині відбувається посилення інтересу до окремої особистості в усій суперечливості й драматизмі її проявів, життєвого шляху, долі, до проблем її самореалізації [6, с. 18].

Реконструкцію життя людини науки, неповторної долі окремих науковців розглядають нині як один з ефективних засобів пізнання того історичного соціуму, у якому вони жили і творили. Аналіз життя та діяльності вченого є водночас способом пізнання всього наукового контексту епохи. Особливо важливим є вплив викладачів на формування світогляду, особистісне зростання й професійне становлення, кристалізацію наукових поглядів, засвоєння традицій,

належність до наукових шкіл, без чого не може відбуватися розвиток науки.

Як фахівець у другій половині XIX ст. зреалізувався в Москві літературознавець Микола Ілліч Стороженко (1836–1906) — нащадок відомого козацького, а потім дворянського роду із с. Іржавець на Полтавщині, нині — Чернігівщина (біографія роду досить повно розкрита в багатьох історико-довідкових джерелах [7, с. 861–862]). «Дворянин із запорозьких козаків» [Додаток, 4, с. 85] — так характеризували його сучасники, адже козацька старшина досить легко асимілювалася в російський дворянський стан. На прикладі біографії М. І. Стороженка можна розглянути не лише роль українців в імперській науці й культурі, а й значення московських учених у долі їхнього студента, а згодом колеги, який став, попри обставини, відомим фахівцем у своїй галузі, комунікував із найавторитетнішими вченими світу, ніколи не забуваючи про своє українське коріння (докладніше див. [1]).

Аналіз останніх джерел та публікацій. Тривалий час найосновніші біографічні свідчення про М. І. Стороженка були представлені в ювілейних статтях, прижиттєвому ювілейному збірнику «Под знаменем науки» (1902), некрологах, поминальних статтях та виданні «Памяти Николая Ильича Стороженко» (1909). Спогади, уміщені в цих публікаціях, позначені широким спектром тем, вони написані близькими для автора особами, містять унікальну біографічну інформацію, є «найбільш емоційною і тому дуже важливою складовою частиною культурного національного ресурсу для комунікації в суспільстві, тягlosti національної історії та пам'яті» [3, с. 55]. Автори спогадів не лише фіксували етапи життєвого шляху та діяльності вченого, а прагнули з'ясувати глибші, внутрішні механізми еволюції особистості, її професійні мотивації, національні та ціннісні орієнтації. Останнім часом до біографії, наукової спадщини М. І. Стороженка зріс інтерес (публікації Г. Александрової, О. Дроб'язка, Д. Жаткіна, О. Міхна, А. Рябової, О. Сокирка, В. Москальця, Г. Черкаської та ін.). Але досі не простежено вплив на нього університетських викладачів, засвоєння вченим їхніх традицій, не аналізувалися спогади про їхню наукову й особисту комунікацію. Вивчення їхнього спілкування дасть змогу висвітлити окремі сторінки біографії М. І. Стороженка, його професійну діяльність, простежити особисті й творчі взаємини, що важливо і для історії науки про літературу, і для вивчення ролі українців — культурних діячів Російської імперії кінця XIX — початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Ключовими аспектами біографії М. І. Стороженка була наукова й особиста комунікація з викладачами університету та відомими тогочасними західноєвропейськими науковцями, яскравими особистостями, які вплинули на його долю, прищепили бажання стати літературознавцем.

Навчання майбутнього науковця розпочалося ще в шестирічному віці. Для цього у дворянський дім було запрошено семінариста Павла Павловича Павлова. У дев'ять років хлопчика віддали на повне утримання в приватний пансіон Тонкошкурова в с. Бербенці [Додаток, 10, с. 13], за шість верст від с. Мармизівка на Полтавщині, куди переселилася його родина. Із десяти років навчався в Першій київській гімназії, яку закінчив 1854 р. зі срібною медаллю. Цей заклад готував своїх випускників переважно до вступу в Університет Св. Володимира, що натоді вже 20 років функціонував у Києві. У гімназії відбувалося формування особистості Миколи Стороженка, визначилися його літературні й наукові інтереси, тут він набував досвіду комунікації з ровесниками і вчителями. Літературу викладав у нього А. І. Линниченко ¹, який не підтримував зв'язків з українством і не міг виховати в учнів любов до українського слова. Його син І. А. Линниченко ² писав: «Мій батько, хоч і малорос чистішої води за походженням, стояв завжди на загальноруській точці зору і з українофілами не сходився, а вони його вважали якщо не москалем, то відщепенцем»³ [5, с. 66]. Пізніше А. І. Линниченко

¹ Линниченко Андрій Іванович (03.12.1822, Київ — 21.12.1888, там само) — літературознавець, педагог. 1843 закінчив філософський ф-т Імператорського Ун-ту Св. Володимира в Києві зі ступенем кандидата. У 1846 захистив дисертацію на ступінь магістра російської словесності. У київському ун-ті працював помічником бібліотекаря (1844), обіймав посади ад'юнкта кафедри російської словесності (1855–1877), секретаря історико-філологічного ф-ту (1859–1864), доцента кафедри історії всесвітньої літератури історико-філологічного ф-ту (з 1866). Читав лекції з історії всесвітньої літератури, теорії поезії, теорії прози, російської мови. Викладав російську словесність у Київському ін-ті шляхетних дівчат (1851–1853, 1856–1865), очолював Фундуклеївську жіночу гімназію (від її створення в 1860).

² Линниченко Іван Андрійович (12.10.1857, Київ — 09.07.1926, Сімферополь) — історик-славист, археограф, педагог. Професор Імператорського Новоросійського ун-ту в Одесі (нині — Одеський національний університет імені І. І. Мечникова).

³ Переклад з рос. автора цитованої статті.

став ад'юнктом, згодом доцентом в Університеті Св. Володимира. М. І. Стороженко певною мірою повторив шлях свого вчителя, лише в дзеркальному відображенні: якщо той починав із кар'єри бібліотекаря (після закінчення філософського факультету обіймав посаду помічника бібліотекаря в бібліотеці Університету Св. Володимира), то М. І. Стороженко закінчував трудову діяльність бібліотекарем у бібліотеці Рум'янцевського музею. М. І. Стороженко протягом усього життя підтримував стосунки з сином свого гімназійного вчителя — І. А. Линниченком.

Французький філософ і соціолог П'єр Бурдьє зазначав, що аналітик відтворює історичну подію, пробираючись крізь «павутину» тисячі нескінченно малих подій, які прямо не стосуються того, чому вони все ж таки сприяли. Тому аналітик має знати і пам'ятати, що «найглобальніші тенденції виявляються лише на основі специфічного та випадкового, через пригоди, зустрічі, зв'язки та відносини, здавалося б, несподівані, які окреслюють особливості біографії»⁴.

Доленосною для випускника гімназії була зустріч із Осипом Бодянським⁵. Цей видатний славіст приятелював з Іллею Стороженком, Миколиним батьком, і був родом із містечка Варви, сусіднього із Мармизівкою. Досвід О. М. Бодянського демонстрував давню негативну традицію, цілеспрямовану державну політику: від часів Петра I кращі інтелектуальні сили українського народу «перетікали» до імперських центрів. У 1834 р., закінчивши Московський університет, О. М. Бодянський 1837 р. захистив тут дисертацію на тему «О народной поэзии славянских племен» і здобув науковий ступінь магістра слов'янської філології. Після повернення 1842 р. із закордонного відрядження його обирають в альма-матер екстраординарним професором кафедри історії та літератури слов'янських нарід. Осип Бодянський переконав Миколу Стороженка вступити до Московського університету. Звісно, що Університет Св. Володимира мав тоді локальніший і нижчий статус. За винятком М. О. Максимови-

⁴ Bourdieu P. Choses dites. Paris : Minuit, 1987. P. 137.

⁵ Бодянський Йосип (Осип) Максимович (псевд. О. Бода-Варвинець, Запорожець Ісько Материнка, І. Мастак та ін.; 12.11.1808, за ін. даними, 15.11.1808, м-ко Варва Лохвицького пов. Полтавської губ., нині смт Прилуцького р-ну Чернігівської обл. — 18.09.1877, Москва) — філолог-славіст, історик, фольклорист, перекладач, видавець, письменник, член-кореспондент Петербурзької АН (1854).

ча, який ще 1835 р. подав у відставку, його викладачі майже не виявляли інтересу до української культури, етнографії, фольклору, були русифіковані і не намагалися виховати зі студентів свідомих українців.

Осип Бодяньський перебував на російській службі, але не лише не цурався українського, а навпаки — скрізь, де міг, підкреслював свою належність до української нації і робив усе можливе для розвитку української справи (докладніше див. [4]). Недаремно його називали українізатором Москви. Постійна робота в Московському університеті не завадила йому здобути титул «заслуженого діяча на полі українознавства в Росії» [Додаток, 16, с. 41]. За словами О. О. Кочубинського ⁶, О. М. Бодяньський «скрізь зберігав свободу своєї думки, самостійного судження... Його коло людей складалося із земляків: Гоголь, Шевченко та ін.» [Додаток, 7, с. 512–513]. До нього горнувся і Микола Стороженко.

В автобіографічних замітках Микола Ілліч так передавав свої перші враження від осені 1855 р., коли він полишив рідний дім і опинився в університетському середовищі: «Із запалом почав молодий студент відвідувати лекції, і, крім професорів свого факультету, слухав Рульє ⁷, Крилова ⁸, Капустіна ⁹ та ін. Як і більшість першокурсників, він був захоплений красномовністю Шевирьова ¹⁰, але це захоплення тривало зовсім недовго і змінилося захоплен-

⁶ Кочубинський Олександр Олександрович (04.11.1845, Кишинів — 26.05.1907, Одеса) — філолог, історик. Вищу освіту здобув на історико-філологічному ф-ті Московського ун-ту (1863–1867). Із 1877 — професор Новоросійського ун-ту.

⁷ Рульє Карл Францович (20.04.1814, Нижній Новгород — 22.04.1858, Москва) — зоолог, палеонтолог, ординарний професор Московського ун-ту (1842).

⁸ Крилов Микита Іванович (08.08.1808, Пошехонський пов. Ярославської губ. — 26.12.1879, Москва) — правознавець, ординарний професор, декан Московського ун-ту.

⁹ Капустін Михайло Миколайович (23.01.1828, Олександрівський пов. Катеринославської губ. — 23.11.1899, С.-Петербург) — ординарний професор кафедри міжнародного права Московського ун-ту, доктор права (1865). Походив із давнього українського козацького роду.

¹⁰ Шевирьов Степан Петрович (30.10.1806, Саратов — 20.05.1864, Париж) — критик, історик літератури, поет, громадський діяч-слов'янофіл, професор, декан Московського ун-ту.

ням лекціями Ф. І. Буслаєва ¹¹ і П. М. Кудрявцева»¹² [Додаток, 10, с. 16]. Зазначимо, що про викладачів мовознавчих дисциплін, крім О. М. Бодяньського, у М. І. Стороженка не знаходимо жодних спогадів. Його насамперед цікавила історія літератури, яку тоді вивчали передовсім як відображення історії суспільної думки. У житті молодого Стороженка це був час пошуків, самоствердження, морального вдосконалення, формування соціальної зрілості, розвитку професійного мислення і стилю поведінки, тобто період, який суттєво впливає на всі подальші роки життя. «У ті блаженні роки не було гонорарного шлагбаума між студентами і професорами, і кожен студент міг... слухати будь-якого професора» [Додаток, 11, с. 28], — згадував пізніше М. І. Стороженко. У суспільному пожвавленні кінця 1850-х років визначну роль зіграв Московський університет, «світлом якого тоді був незабутній Грановський»¹³ [Додаток, 10, с. 14]. Але відомий професор-гуманіст незабаром помер (04.10.1855), і М. І. Стороженко встиг почути тільки дві його лекції, однак, як згадував М. Н. Розанов, вони запали йому глибоко в серце [Додаток, 10, с. 14]. Університет продовжував жити ідеалами, що їх сповідував Т. М. Грановський, і молодий студент увібрив їх гуманний зміст. Згодом він ставився до пам'яті цієї особистості з особливим благоговінням. Окрім того, «...такі впливи, як чарівна, але швидкоплинна світла проповідь Кудрявцева чи широкий культурний вплив Буслаєва... залишали немалий слід; з'ява Тихонравова ¹⁴, його журнал ¹⁵ діяли сильно» [Додаток, 1, с. 52–53].

¹¹ Буслаєв Федір Іванович (25.04.1818, м. Керенськ, тепер с. Вадинськ Пензенської обл. — 12.08.1898, с. Любліно, тепер у складі Москви) — літературознавець, мовознавець, мистецтвознавець, професор Московського ун-ту (1847–1881). Вивчав пам'ятки давньоукраїнської літератури та мистецтва.

¹² Кудрявцев Павло Миколайович (16.08.1816, Москва — 30.01.1858, там само) — історик, літературний критик і письменник, професор Московського ун-ту, учень, друг і наступник історика Т. М. Грановського.

¹³ Грановський Тимофій Миколайович (21.03.1813, м. Орел — 16.10.1855, Москва) — історик, громадський діяч. Походив із роду українського поміщика з Ніжина. Професор Московського ун-ту (з 1839).

¹⁴ Тихонравов Микола Савич (15.10.1832, с. Шеметово Калужької губ. — 09.12.1893, Москва) — історик літератури, ректор Московського ун-ту (1877–1883), дослідник творчості українського просвітителя Стефана Яворського.

¹⁵ Ідеться про «Летописи русской литературы и древности», 5 томів яких за редакцією М. С. Тихонравова вийшли 1859–1863 рр.

Племінник Миколи Ілліча — Микола Володимирович Стороженко ¹⁶ писав, що в розмовах учений згадував своїх професорів: «Федора Івановича Буслаєва, Сергія Михайловича Соловйова, Йосипа Максимовича Бодяньського... як він звав його “Осипище”» [8, с. 187]. До характеристики М. С. Тихонравова додавались емоційні штрихи: «...а то ще професора Миколу Савича Тихонравова, що при своїй надзвичайній талановитості був превеликий пияка — найбільш через жінку» [8, с. 187]. За спогадами Р. Хін ¹⁷, зі своїм давнім студентським другом А. Ф. Коні ¹⁸ на схилку віку в розмовах М. І. Стороженко любив згадувати своїх університетських викладачів: «Перед нами, ніби живі, проходили постаті Мик. Ів. Крилова, Баршева, Кудрявцева, Буслаєва, Бодяньського... Микола Ілліч відтворював із пам'яті лекції своїх професорів. Лекція Бодяньського про страту Івана Гуса, переплетена в найбільш патетичних місцях філологічними й історичними коментарями, виходила в нього так художньо, що я попросила записати мені її в альбом» [Додаток, 18, с. 182]. Незважаючи на земляцькі зв'язки, на іспитах професор був вимогливий, про що М. І. Стороженко попереджав університетського друга: «Бодяньський вимагає перекладати а *livre ouvert* (фр. “з аркуша, без підготовки”. — Г. А.) з чеської, сербської та польської; із літератур — польську за Вишневським і Кондратовичем, чеську — за

¹⁶ Стороженко Микола Володимирович (псевд. М. Кручаненко; 11.06.1862, с. Велика Круча, тепер Пириятинського р-ну Полтавської обл. — імовірно, 1942, Франція) — історик, педагог, культурно-громадський та земський діяч. Племінник М. І. Стороженка. Закінчив історико-філологічний ф-т Ун-ту Св. Володимира в Києві (1885). Приват-доцент Петербурзького ун-ту (1888). Директор 4-ї (1895–1909) та 1-ї (1909–1919) київських гімназій. На початку ХХ ст. співпрацював із «Клубом русских националистов города Киева». За доби Української революції 1917–1921 повернувся до українства. У листопаді 1919 емігрував. Разом із братом Андрієм видав серію документів і матеріалів із родинного архіву (Стороженки: фамільний архив. Т. 1–4, 6–8. Київ, 1902–1910). Фінансував видання 4 томів «Малороссийского родословника» В. Л. Модзалевського. Листувався з М. І. Стороженком.

¹⁷ Хін Рашель Миронівна (09.03.1863, м. Горки Могилівської губ. — 12.12.1928, Москва) — прозаїк, драматург, автор спогадів про московську інтелігенцію.

¹⁸ Коні Анатолій Федорович (09.02.1844, С.-Петербург — 17.09.1927, Ленінград) — юрист, громадський діяч, літератор, видатний судовий оратор. Професор Петербурзького ун-ту (1918–1922).

Юнгманом, південних слов'ян — за Апендіні»¹⁹. М. І. Стороженко налаштував О. М. Веселовського серйозно готуватися ще до одного іспиту: «Найгірше, що нам з тобою доведеться екзаменуватися з “загальної історії” у Гер'є²⁰, який тепер очолює кафедру Грановського і Кудрявцева»²¹. В. І. Гер'є, майже ровесник М. І. Стороженка, теж був вихованцем О. М. Бодяньського; він строго ставився до студентів, був різкою людиною, мав важкий характер, але водночас був відповідальним і діяльним; згодом став ініціатором жіночої освіти в Росії, у 1872 р. організував і очолив Московські вищі жіночі курси, де М. І. Стороженко тривалий час викладав.

На перших наукових пробах молодого літературознавця, зокрема рецензії на «Малорусский литературный сборник»²² (у М. І. Стороженка — «малороссийский») Д. Л. Мордовцева²³ (Отечественные записки. 1859. № 9), позначився вплив і Ф. І. Буслаєва, і О. М. Бодяньського, як зазначав М. Н. Розанов [Додаток, 10, с. 17]. Олена Пчілка, пишучи про цю рецензію, називала М. І. Стороженка послідовником школи О. Бодяньського і М. Максимовича [Додаток, 8, с. 235]. Мали рацію обоє: як і Ф. І. Буслаєв, М. І. Стороженко робив наукові порівняння (мотивів українських казок і давньопівнічного епосу), як

¹⁹ Из писем к Веселовскому. Н. И. Стороженко. Публикация Л. М. Аринштейна и И. И. Буровой // Наследие Александра Веселовского : исследование и материалы. СПб. : Наука, 1992. С. 272–380. URL: http://az.lib.ru/s/storozhenko_n_i/text_1899_pisma_k_veselovskomu.shtml (дата звернення: 23.10.2023).

²⁰ Гер'є Володимир Іванович (29.05.1837, с. Ховріно Московської губ. — 30.06.1919, Москва) — історик, громадський діяч, професор Московського ун-ту, член-кореспондент Петербурзької АН (1902).

²¹ Из писем к Веселовскому. Н. И. Стороженко...

²² Малорусский литературный сборник / [Д. Л. Мордовцев, Н. И. Костомаров] ; издал Д. Мордовцев. Саратов, 1859. 376 с. (До збірника ввійшли вірші М. І. Костомарова, поема Д. Л. Мордовця «Козаки та море» і народні пісні в літературній обробці поетеси О. М. Пасхалової. Тут уперше було опубліковано кілька українських народних казок («Ох», «Коза-дереза» та ін.), більше 200 історичних, соціально-побутових, сімейних, інтимно-ліричних та обрядових пісень, переклад Д. Л. Мордовцева повісті М. В. Гоголя «Вечір проти Івана Купала».)

²³ Мордовець-Сліпченко Данило Лукич (Мордовцев; 19.12.1830, слобода Данилівка Усть-Медведицького округу Землі Війська Донського — 23.06.1905, м. Кисловодськ) — письменник, публіцист. Походив з давнього козацького роду. Закінчив історико-філологічний ф-т Петербурзького ун-ту (1854). Автор історичних творів та побутової белетристики.

і О. М. Бодянський та М. О. Максимович, визнавав давність і самостійність української мови: «...у XII ст. існувало наріччя, яким говорила тодішня Київська Русь, яке... є ніщо інше, як наше українське наріччя» [Додаток, 12, с. 28]. Методологія була західноєвропейська, а матеріал — свій, рідний. Переважило українське походження, важливим було ґрунтовне володіння польською мовою, отримане в київській гімназії. Кафедри зарубіжної літератури в університеті ще не було, тому спершу свої наукові інтереси М. І. Стороженко пов'язував зі славістикою, перебуваючи під впливом О. Бодянського. У спогадах Олексія Веселовського²⁴ применшуються професійні здібності цього вченого, натомість акцентуються моральні характеристики: він, за його словами, був «незрівнянно менш талановитий, ніж ті великі люди (П. Кудрявцев, Ф. Буслаєв, М. Тихонравов. — Г. А.), — поєднання великого працелюбства, відданості слов'янській ідеї, щирого українського патріотизму і — незграбної, забавної оригінальності. Його постать... освітлена тямущою, лукавою посмішкою, вирізається з далеких спогадів, ніби шарж, накиданий рукою чудового майстра. Бодянський зразу ж ласкаво поставився до М. І. (Миколи Ілліча. — Г. А.), прихилений до нього малоруськими зв'язками; завжди світло і добре було бачити їх потім разом; до старого земляка-вчителя дуже тягнуло, особливо у важкі хвилини» [Додаток, 1, с. 53]. Під впливом О. М. Бодянського М. І. Стороженко переклав із польської мови «Історію слов'янських законодавств» В.-О. Мацейовського²⁵; праця була опублікована в «Чтениях в Императорском обществе истории и древностей российских» (1858. Кн. I; 1860. Кн. III), які редагував О. М. Бодянський. Слід наставника відчутний і в статтях М. І. Стороженка, опублікованих у газеті «Русский курьер»: «По поводу 50-летнего юбилея Крашевского» (1879), «Польская беллетристика за 1878 год» (1882). Збереглося листування М. І. Стороженка з О. М. Бодянським²⁶, що засвідчує спільність

²⁴ Веселовський Олексій Миколайович (1843, Москва — 1918, там само) — літературознавець, ординарний професор Московського ун-ту (з 1881); почесний академік Петербурзької АН (1906); брат академіка Олександра Миколайовича Веселовського.

²⁵ Мацейовський Вацлав-Олександр (10.09.1792 — 09.02.1883) — польський історик культури, права і літератури.

²⁶ Листи різних осіб до О. М. Бодянського // Відділ рукописів і текстології Інституту літератури ім Т. Г. Шевченка. Ф. 99. Од. зб. 104.

інтересів і уважне ставлення до вчителя, звичку докладно повідомляти про важливі події.

Перші спроби наукової роботи М. І. Стороженка з'явилися в період певного піднесення української літератури (окрім рецензії на «Малорусский литературный сборник» Д. Мордовцева, він написав статтю про П. Куліша для «Московского обозрения», що, на жаль, пропала через припинення виходу журналу), але згодом почалися утиски українського слова: 1861 р. припинив існування журнал «Основа», 1863 р. з'явився сумнозвісний Валуєвський циркуляр про заборону видань українською мовою. Вектор наукових інтересів М. І. Стороженка змінився: його захопила творчість Шекспіра, 300-річний ювілей якого 1864 р. широко відзначався у світі. Центром наукових досліджень молодого філолога стає видатний англійський письменник та його попередники (у цьому позначився вплив професора Ф. І. Буслаєва, який викладав давньоруську літературу, залучаючи для порівняння західноєвропейську класику). Чимало сприяло цьому піднесення інтересу до західних літератур у зв'язку з відкриттям 1863 р. у Московському університеті з ініціативи Ф. І. Буслаєва кафедри історії загальної літератури. П'ять публічних лекцій про Шекспіра, що їх прочитав М. І. Стороженко на початку 1864 р., зробили молодого науковця відомим, особливо після публікації відгуку на них відомого тоді письменника І. Г. Прижова ²⁷ (зв'язки з цим другом молодості М. І. Стороженко не порвав навіть у період заслання останнього). Захоплення Шекспіром, дослідженню якого вчений присвятив чотири закордонні поїздки (1864, 1867–1869, 1873 і 1877 рр.), мало вирішальний вплив на напрям його діяльності; цей інтерес дослідника всіляко підтримував О. М. Бодянський.

М. І. Стороженко тривалий час писав свої дисертації, «здійснюючи наукові розвідки по закордонних бібліотеках» [Додаток, 4, с. 88]. У Парижі в 1864 р. молодий учений відвідував лекції в Сорбонні,

²⁷ Прижов Іван Гаврилович (04.10.1827, Москва — 08.08.1885, с-ще Петровський завод, тепер м. Петровськ-Забайкальський) — письменник-публіцист, історик, етнограф. Учасник революційного руху 1860-х років. У 1869 був заарештований і 1871 засуджений на 12-річну каторгу й довічне заслання в Сибір. У 1869 р. видав працю «Малоросія (Південна Русь) в історії її літератури з XI по XVIII століття» (рос. «Малороссия (Южная Русь) в истории её литературы с XI по XVIII век»). Листувався з М. І. Стороженком.

Колеж де Франс, Національній школі хартій, слухаючи Е. Лабуле, Г. Буассье, Ф. Шаля, Г. Паріса, П. Мейера, А. Мезьєра, Е. Каро та ін. Уже тоді він міг критично оцінити корифеїв французької філології: якщо Лабуле «нагадав йому Грановського (та ж витончена простота, той само гуманний дух, нарешті та само славна душа, яка виглядає з-за кожного вислову і робить його ще більше привабливим)», якщо Таландьє ²⁸ зі своїм «гарячим, стрімким красномовством, голосом, який задихається й дрижить від хвилювання» викликав порівняння з тими «великими ораторами революції, за якими йшов захоплений і слухняний натовп», то такі улюбленці парижан, як Філарет Шаль ²⁹, який «нічого не знає, нічого не думає, а тільки репетує, повторюючи щокроку, що ми — сини 1789 року тощо» [Додаток, 1, с. 59], розкриваючи поверховість і легковажність популярної французької науки. С. Й. Долгов ³⁰ згадував, що чимало цікавих заміток про багатьох французьких учених — Гастона Паріса, Джеймса Дармштетера ³¹, Іполита Тена ³² — є в листах М. І. Стороженка до М. С. Тихонравова [Додаток, 2, с. 74]. На жаль, повністю ці листи не опубліковані.

У Лондоні вчений працював у бібліотеці Британського музею; продовжив студії в Бодліанській бібліотеці (Bodleian Library) в Оксфорді, здійснив свою мрію — побував на батьківщині Шекспіра, у Стретфорд-на-Ейвоні, де відвідав усі місця, пов'язані з іменем письменника. Робота в бібліотеці Британського музею дала змогу М. І. Стороженкові зібрати матеріали для магістерської дисертації та означити коло проблем для докторської; він намагався придбати за кордоном якнайбільше потрібних йому книжок, яких не можна було відшукати в Росії. Працюючи в найкращих бібліотеках Європи

²⁸ Таландьє Альфред (07.09.1822, Лімож, Франція — 04.03.1890, Париж) — французький політик.

²⁹ Шаль Віктор Ефеміон Філарет (08.10.1798, Менвільє, Франція — 18.07.1873, Венеція, Італія) французький письменник, критик, педагог, літературознавець, професор у Колеж де Франс.

³⁰ Долгов Семен Йосипович (22.05.1857, Москва — 19.10.1925, там само) — археограф, історик літератури, збирач рукописів.

³¹ Дармштетер (іноді Дармштетер) Джеймс (Жам) (28.03.1849, Шато-Сален, Франція — 19.10.1894, Мезон-Лаффіт, Франція) — французький сходознавець, лінгвіст, перекладач.

³² Тен Іполіт Адольф (1828, Вузье, Франція — 1893, Париж) — французький філософ-позитивіст, письменник, історик, психолог. Засновник культурно-історичної школи в мистецтвознавстві.

та спілкуючись з іноземними вченими, він здобував неоціненний досвід. Не забував і про батьківщину — опублікував унікальні першоджерела, що стосувалися історії України³³, передмову до яких написав його вчитель О. М. Бодяньський. М. І. Стороженко ще під час лондонських студій перебував під наглядом поліції³⁴, тому не міг розраховувати на викладацьку роботу в Україні. Ця обставина ще раз засвідчує складні умови перебування української науки в полі імперської політики і здатність окремих особистостей рухатися вперед попри обставини.

Наукові інтереси М. І. Стороженка не обмежувалися лише Шекспіром. Зокрема, працюючи в Бодліанській бібліотеці в Оксфорді, він виявив щоденник Річарда Джемса (1592–1638) — англійського мандрівника, пастора, ученого і поета; знайшов автобіографію знаменитого німецького гуманіста Віллібальда Піркгеймера (1470–1530), яка вважалася втраченою [Додаток, 2, с. 74]. Перебуваючи в Англії, М. І. Стороженко писав: «Окрім багатьох рідкісних видань, необхідних для дисертації, мене захоплює також щоденник Річарда Джемса, який є в Bodleian Library. Якщо встигну, то спишу його весь, перекладу і подарую Осипові із вдячності за його громадянський подвиг»³⁵ [Додаток, 2, с. 73–74].

М. І. Стороженко, як пише Т. Медовічева, дослідниця спадщини О. М. Бодяньського, разом із письменником та археологом М. О. Веневітіновим був причетний до повного рукописного списку щоден-

³³ Материалы для истории России, извлеченные из рукописей Британского музея в Лондоне Николаем Стороженком / [предисл.: О. Бодянский]. М. : Унив. тип., 1870. 48 с.

³⁴ Стороженко — помещики Екатеринославской, Курской, Полтавской и Черниговской губернии // Центральный державный историчный архив України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 261. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 1.

³⁵ Редакція збірника «Памяти Николая Ильича Стороженко» (1909) зробила примітку, що громадянським подвигом, очевидно, слід вважати надруковану в «Чтениях Общества истории и древностей российских» (1873. Кн. I. Отд. V. С. 284–356) статтю «Трилогия на трилогию. Исторический очерк из современной жизни русского университета / соч. К. Муция Сцеволы ; с предисл. О. Бодянского». Непримириений опонент П. М. Леонтьева (1822–1874) і М. Н. Каткова (1817/1818–1887), О. Бодяньський був забалотований «за вислоугою терміну», однак надрукував цю полемічну статтю, написану на захист університетського статуту 1863 р., особливо спрямував її проти проф. М. О. Любимова (1830–1897), автора статті «Трилогия» (Русский вестник. 1873. Кн. 5).

ника свого викладача, що зберігається в особистому архіві О. М. Бодяньського у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (ОР РГБ. Ф. 36. Карт. 6. Ед. хр. 1). Адже саме той порадив молодому вченому, який, приїхавши з Лондона в Москву, знову повернувся до безрадісної механічної вчительської роботи, готуватися до магістерських іспитів. «Я схопився за цю думку, як потопельник за соломинку, і тепер я наповнив усе своє існування різними Гудрунами ³⁶, Волюпсами ³⁷ та ін.» [Додаток, 1, с. 61], — згадував М. І. Стороженко.

З усіх професорів свого факультету Микола Іллч вважав себе найбільш зобов'язаним О. М. Бодяньському, спогадами про якого він охоче ділився зі своїми студентами. Усе життя він зберігав інтерес до вчителя, відчував потребу в стосунках із ним. Над письмовим столом М. І. Стороженка завжди можна було бачити портрет улюбленого професора [Додаток, 10, с. 18].

Для майбутнього фахівця з історії зарубіжної літератури особливо важливими були лекції Ф. І. Буслаєва, що в Московському університеті перший почав аналізувати літературні твори, застосовуючи порівняльно-історичний метод. На лекціях він не описував явища словесності та літературні теорії, а критично їх аналізував; він висвітлював суть літературного розвитку, навчав прийомів та форм наукового дослідження, а також методів вивчення наукових законів та правил постановки й розв'язання наукових завдань. Засвоївши традиції західної науки, Ф. І. Буслаєв постійно порівнював явища різних літератур. Зокрема, спеціальний курс про Данте він читав протягом трьох років. Це, безсумнівно, позначилося на інтересах студента М. І. Стороженка; безпосередньо вплинули і публікації іншого викладача — П. М. Кудрявцева, автора серії статей «Данте, его век и жизнь», що друкувалися в «Отечественных записках» (1855–1856 рр.), — так сформувався інтерес до культури Відродження.

«Серед студентів чуток і міркувань про наймилішого Федора Івановича була безодня» [Додаток, 15, с. 843], — згадували про професора Ф. І. Буслаєва, якого часто студенти зустрічали в аудиторії аплодисментами. Його образ закарбувався в пам'яті багатьох назавжди: «Високого зросту, сановитої статури, представницької зовнішності, він здавався молодшим за свої роки... жвавість і енергія, властиві його характеру, не допускали й думки про похилий вік про-

³⁶ «Кудрун» («Гудрун») — німецька середньовічна епічна поема XIII ст.

³⁷ Волюпія — давньоримська богиня насолоди.

фесора. Незвичайно шляхетним був вираз його обличчя, великий розум висловлювали його очі, що глибоко лежали, відкрите високе чоло цілком гармоніювало з правильним овалом обличчя, пасувала до нього і невелика борідка темного з сивиною волосся... Буслаєв мав прекрасні витончені манери, бездоганну, на англійський лад, делікатність у спілкуванні, “розшаркувався”, як жартівливо говорили іноді про нього студенти, перед університетськими служителями, одягався чепурно і справляв взагалі найсимпатичніше враження» [Додаток, 15, с. 841].

У листі до Олександра Веселовського М. І. Стороженко розповідав про вимогливість Ф. І. Буслаєва на магістерських іспитах, додаючи, що до нього він ставився дещо поблажливіше. Майбутній магістр, добре знаючи французьку та англійську мови, працюючи з оригінальними пам'ятками, уже знав «слабкі» місця свого викладача: «Основна увага звертатиметься на давню літературу, тому що нової він сам не знає»; «утіха лише в тому, що сам Буслаєв небагато знає»³⁸.

Останній рік в університеті М. І. Стороженко навчався і в талановитого учня Ф. І. Буслаєва — М. С. Тихонравова, який на своїх лекціях теж здійснював екскурси в царину всесвітньої літератури та залучав до вивчення пам'ятки української словесності. О. О. Кізеветтер³⁹ так згадував про нього: «Тихонравов, що мав масивну фігуру, сидів на кафедрі під час лекції, немов застигши в незмінній позі, і жодна рисочка його круглого обличчя з коротким носом у великих окулярах з черепаховою оправою, бувало, не здригнеться в той час, як вся аудиторія вибухала бурхливим сміхом, щойно він почне своїм звучним, низьким баритоном виразно цитувати дотепні та характерні слова стародавніх пам'яток» [Додаток, 3, с. 73].

До цього викладача в молоді роки в М. І. Стороженка було неоднозначне ставлення: «Що ж до нової літератури, то з неї екзамінуватиме Тихонравов і, ймовірно, викопає таку літературну копалину, що не одразу схарактеризуєш її. Утім, кажуть, він став м'якшим з нагоди одруження»⁴⁰. У цьому ж листі він різко характеризує свого викладача: «У Тихонравова я не був і не піду до цієї скотини»⁴¹.

³⁸ Из писем к Веселовскому. Н. И. Стороженко...

³⁹ Кізеветтер Олександр Олександрович (10.05.1866, С.-Петербург — 09.01.1933, Прага) — історик, публіцист, політичний діяч.

⁴⁰ Из писем к Веселовскому. Н. И. Стороженко...

⁴¹ Там само.

Хоч пізніше саме М. С. Тихонравов, прочитавши 1872 р. рукопис першої частини магістерської дисертації М. І. Стороженка «Предшественники Шекспира. Эпизод из истории английской драмы в эпоху Елизаветы. Т. I. Лилли и Марло», переконався, що молодий учений — прекрасно підготовлений фахівець, і запропонував його історико-філологічному факультету кандидатом на вільну кафедру історії всезагальної літератури. Збереглися листи М. І. Стороженка до М. С. Тихонравова, які мають важливе значення для біографії і характеристики обох діячів. У листах із Петербурга (1872 р.), де М. І. Стороженко складав магістерський іспит, переважає офіційний тон учня до професора, у закордонному епістолярії (1873–1874) стосунки стали суто товариськими: Микола Ілліч вважає Тихонравова товаришем, якому довіряє свої відносини з університетом у навчальних і фінансових справах. Водночас він ділиться з ним закордонними враженнями, розповідає про свої наукові інтереси. Так само М. І. Стороженко не раз виконує доручення Миколи Савовича: шукає чи купує йому потрібні книжки. Тон цих листів жартівливий, життєрадісний: «Мені дуже совісно, що мої листи до Вас починають набувати характеру молитви Господньої, що складається, як відомо, із славословія, подяки і прохання» [Додаток, 2, с. 70]. М. І. Стороженко звітує про свою роботу над дисертацією, повідомляє про відвідування лекцій французьких викладачів: «Я тут (у Парижі) уже більше трьох тижнів, вивчаю старофранцузьку мову, відвідую курси Гастона Паріса в College de France і Ecol des Hautes Etudes і Поля Мейєра в Ecole des Chartes і, окрім того, беру уроки у відомого Шахову ⁴² Дармштетера» [Додаток, 2, с. 71]. Із притаманною йому самоіронією М. І. Стороженко повідомляв про зміни в дисертації: «Щодо дисертації я придумав такий геніальний план, який пропоную на Ваш розгляд. Оскільки вона набуває велетенських розмірів і я заледве встиг би її закінчити, то я думаю запропонувати на доктора лише перший розділ (про Гріна)» [Додаток, 2, с. 73]. Мабуть, М. С. Тихонравов не радив так робити і завдяки йому дослідження М. І. Стороженка «Роберт Грин. Его жизнь и произведения. Критическое исследование» (1878) стало більш цілісним і викінченим.

⁴² Шахов Олександр Олександрович (02.12.1850 — 17.12.1877, Москва) — педагог, історик літератури; приват-доцент Імператорського Московського університету на кафедрі історії загальної літератури.

Робочі стосунки не завжди складалися гладко, у деяких принципових питаннях М. І. Стороженко не погоджувався зі своїми викладачами. Так було із докторською дисертацією Олексія Веселовського, яку представляли на Раді історико-філологічного факультету М. І. Стороженко та М. С. Тихонравов. Серед тих, хто голосував проти її затвердження до захисту, був Ф. І. Буслаєв. Це стало причиною кількарічної перерви у відвідинах М. І. Стороженком професора у нього вдома. Приводом до примирення став вихід праці «Боккаччо, его среда и сверстники» (1893) Олександра Веселовського, теж колишнього студента Буслаєва: «Завтра занесу екземпляр Буслаєву — і, до речі, побуваю в нього; я не був у нього вже кілька років. Докторство поручика (Олексія Веселовського. — Г. А.) відштовхнуло його від мене; знаючи, що він висловлюється про мене не дуже люб'язно, я уникав бувати в нього, а тепер це буде чудова нагода відвідати поважного і майже сліпого старця»⁴³.

Активно спілкувався М. І. Стороженко і з М. С. Тихонравовим. У його листі знаходимо заувагу про причину передчасної смерті колеги і опис останніх днів професора: «Він тепер дуже хворий на запалення в легенях, яке в його віці може закінчитися дуже погано. Я і дружина відвідуємо його щодня, але уникаємо розмов із ним, бо йому заборонено розмовляти. Найгірше те, що він є сам причиною своєї хвороби. У нього була проста інфлюенца, ускладнена бронхітом; він висунув голову в квартиру — отримав запалення в одній легені. Оскільки жар був сильним, він зажадав води з льодом; дурна покоївка йому подала, він випив цілих три кухлі — і через кілька годин запалення перейшло на другу легеню. Якби ти бачив, який він жалюгідний! Цілком занепав духом і говорить лише про смерть»⁴⁴ (лист датований початком грудня 1893 р., а 9 грудня М. С. Тихонравова не стало).

Діяльність М. С. Тихонравова високо оцінював Іван Франко, зазначаючи, що йому «ми, русини-українці, винні подяку і пошану», оскільки його праці «не в однім погляді доторкаються й нашої літературної минувшини» [Додаток, 17, с. 179]. Цінуючи праці цього вченого з давньої української літератури, Іван Франко наголошував на його комунікативних здібностях: «Крім обширного знання, у нього був також незвичайний педагогічний талант. Вплив його

⁴³ Из писем к Веселовскому. Н. И. Стороженко...

⁴⁴ Там само.

на учеників був дуже великий; він удержував з ними зносини і після того, як вони скінчили школу, так що довкола нього утворився тоді невеличкий кружок молодих людей, що живо зацікавилися не тільки наукою, але й суспільними питаннями» [Додаток, 17, с. 179]. М. І. Стороженко теж писав, що був прив'язаний до М. С. Тихонравова «узами вдячності і довголітньої дружби» [Додаток, 14, с. 1]. У некролозі на цього вченого він зазначав, що його діяльність, окрім наукової цінності, мала творчий характер, наголошував його риси новатора, адже той «...не любив іти по стежці, прокладеній іншими, і переживувати старе. Він відчував в собі сили прокладати нові шляхи, відкривати невідоме» [Додаток, 14, с. 2]. М. С. Тихонраов для М. І. Стороженка був зразком ставлення до своїх наставників: «...головним керівником його в заняттях був Ф. І. Буслаєв, який з гордістю вважає його своїм учнем» [Додаток, 14, с. 2].

Однією з традиційних форм міжособистісної комунікації всередині наукової спільноти в ті часи була участь у товариствах та об'єднаннях. У 1894 р. М. І. Стороженко був обраний головою Товариства любителів російської словесності, яке до нього очолював М. С. Тихонраов. Місце голови після смерті М. С. Тихонравова обійняв М. І. Стороженко і в Театрально-літературному комітеті — у цьому теж проявлялася спадкоємність наукових традицій.

Продовжуючи традиції своїх викладачів, працюючи в руслі культурно-історичної школи, досліджуючи літературні твори в контексті доби та у зв'язку з біографією автора, М. І. Стороженко ставив за мету не лише вузькоспеціальні, а й загальноосвітні та гуманітарні цілі, ставши першим професором всезагальної (зарубіжної) літератури; він був не лише істориком літератури, а й істориком культури. Дослідник розумів те значення, яке має під час тлумачення пам'яток писемності й художньої творчості «висвітлення їх різнобічним вивченням того середовища, у якому вони з'явилися» [Додаток, 5, с. 181]. Тому заслужено наголошувалося: «М. І. Стороженко є молодшим представником тієї плеяди вчених словесників Московського університету, старшими представниками якої були Буслаєв і Тихонраов. Обидва вчені були і наставниками, і колегами... проф. Стороженка» [Додаток, 9, с. 10]. Ідеї культурно-історичної школи М. І. Стороженко значно доповнив, наголошуючи: «...художній твір не тільки продукт певного середовища; воно також продукт творчої фантазії автора, тому його потрібно вивчати не лише у зв'язку з ідеями доби, а й зі світом ідеалів самого митця» [Додаток, 13, с. 4], Треба вивчати біографію автора,

оцінювати художні якості твору, порівняльні і психологічні дослідження, тому історикові літератури, переконаний учений, «почергово доводиться бути й істориком, і моралістом, і естетиком, і психологом, і соціологом» [Додаток, 13, с. 5].

Висновки. Професійна діяльність спеціаліста неможлива без комунікації з наставниками, колегами та учнями. Важливими подіями, які маркували нові етапи в житті М. І. Стороженка, були вступ, навчання та робота в університеті, закордонні відрядження. М. І. Стороженко навчався у видатних учених, які прищепили йому високу повагу до науки. «Значимим іншим», ідеальною постаттю, зразком для наслідування був для М. І. Стороженка його земляк, видатний славіст О. М. Бодяньський, якому він присвятив докторську дисертацію. Він був ключовою постаттю у виборі професії, університету, наукова й особиста комунікація з ним тривали протягом усього життя цього вченого. До викладачів, які формували світогляд М. І. Стороженка, розвивали професійні здібності, здійснювали на нього вплив, належали Т. М. Грановський, Ф. І. Буслаєв, П. М. Кудрявцев, М. С. Тихонравов та ін. За кордоном він навчався в Е. Лабуле, Г. Буассьє, Ф. Шаля, Г. Паріса, П. Мейєра, А. Мезьєра, Е. Каро та ін. Вони спрямували його діяльність на вивчення історії зарубіжної літератури, підтримали його наукові інтереси. На прикладі життєпису М. І. Стороженка можна розглянути не лише роль українців в імперській науці й культурі, а й значення московських учених у долі свого студента, а згодом колеги, який став найвідомішим шекспірознавцем попри обставини, комунікував з найавторитетнішими вченими світу, ніколи не забуваючи про своє українське коріння. Викладачі сприяли розширенню наукових контактів, зокрема й із діячами української науки й культури, сприяли його комунікації зі світовим літературознавством. Шанобливе ставлення до них відображено в численних листах М. І. Стороженка та спогадах про нього, що є важливим джерелом для його біографії.

1. Александрова Г. А. Спогади про Миколу Ілліча Стороженка: компоненти національно-культурної ідентичності // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. Київ, 2022. Вип. 23. С. 290–313. <https://doi.org/10.15407/ub.23.290>
2. Буряк Л. І. Українська біографіка «плинних часів» // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica. Київ, 2020. Вип. 19. С. 33–52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033>

3. Любовець Н. І. Інформаційно-комунікативний потенціал спогадів про російсько-українську війну (2014–2022 рр.) // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica*. Київ, 2022. Вип. 23. С. 44–58. <https://doi.org/10.15407/ub.23.044>
4. Мельник Л. М. Осип Бодяньський (1808–1877). 200 років від дня народження. Ніжин : Лисенко М. М., 2008. 151 с.
5. Музичко О. Національний світогляд професора І. А. Линниченка (1857–1926): між українським та російським образом світу // Українознавчий альманах. 2009. Вип. 1. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2009_1_24
6. Попик В. І. Біографіка у світі глобальних змін: перехрестя наукових студій та соціальних комунікацій // Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм : кол. моногр. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: В. І. Попик (відп. ред.) та ін. Київ, 2021. С. 17–58.
7. Путро О. І., Томазов В. В. Стороженки // Енциклопедія історії України : у 10 т. Т. 9. Прил – С / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. С. 861–862.
8. Стороженко М. В. З мого життя / упоряд. і вст. ст. В. Ульяновського. Київ : Либідь, 2005. 432 с.
9. Kappeler A. Russland und die Ukraine: verflochtene Biographien und Geschichten. Wien : Böhlau Verlag, 2012. 395 s. <https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205791812>

REFERENCES

1. Aleksandrova, H. A. (2022). Spohady pro Mykolu Illicha Storozhenka: Komponenty natsionalno-kulturnoi identychnosti [Memories of Mykola Illich Storozhenko: Components of national and cultural identity]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 23, 290-313. <https://doi.org/10.15407/ub.23.290> [In Ukrainian].
2. Buriak, L. I. (2020). Ukrainska biohrafika "plynnykh chasiv": Propozytsiia osmyslennia [Ukrainian biography of "liquid modernity": A proposal for reflection]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 19, 33-52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033> [In Ukrainian].
3. Liubovets, N. I. (2022). Informatsiino-komunikatyvnyi potentsial spohadiv pro rosiisko-ukrainsku viinu (2014-2022 rr.) [Informational and communicative potential of memories of the Russian-Ukrainian War (2014-2022)]. *Ukrainska biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 23, 44-58. <https://doi.org/10.15407/ub.23.044> [In Ukrainian].

4. Melnyk, L. M. (2008). *Osyp Bodianskyi (1808-1877). 200 rokiv vid dnia narodzhennia [Osyp Bodyanskyi (1808-1877). 200 years since the birthday]*. Nizhyn, Ukraine: Lysenko M. M. [In Ukrainian].
5. Muzychko, O. (2009). Natsionalnyi svitohliad profesora I. A. Lynnychena (1857-1926): Mizh ukrainskym ta rosiiskym obrazom svitu [The national worldview of Professor I. A. Linnichenko (1857-1926): Between the Ukrainian and Russian worldviews]. *Ukrainoznavchyi Almanakh*, 1, 66-70. [In Ukrainian].
6. Popyk, V. I. (2021). Biohrafika u sviti hlobalnykh zmin: Perekhrestia naukovykh studii ta sotsialnykh komunikatsii [Biography in a world of global change: Crossroads of scientific studies and social communications]. In V. I. Popyk (Ed.). *Ukrainska biohrafika 21 stolittia: Mozaika kontekstiv i form [Ukrainian biography of the 21th century: A mosaic of contexts and forms]* (pp. 17-58). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
7. Putro, O. I., & Tomazov, V. V. (2012). Storozhenky [The Storozhenkos]. In V. A. Smolii (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History]* (Vol. 9, pp. 861-862). Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
8. Storozhenko, M. V. (2005). *Z moho zhyttia [From my life]* (V. Ulianovskiy, Comp.). Kyiv, Ukraine: Lybid. [In Ukrainian].
9. Kappeler, A. (2012). *Russland und die Ukraine: Verflochtene Biographien und Geschichten*. Wien, Osterreich: Böhlaus Verlag. <https://doi.org/10.7767/boehlaus.9783205791812> [In Deutsch].

ДОДАТОК

Джерела до біографії М. І. Стороженка

1. Веселовский А. Н. Из ранних лет // Памяти Николая Ильича Стороженко. М., 1909. С. 45–64.
2. Долгов С. О. Из переписки Н. И. Стороженко с Н. С. Тихоновым // Памяти Николая Ильича Стороженко. М., 1909. С. 66–76.
3. Кизеветтер А. А. На рубеже двух столетий (воспоминания 1881–1914). Прага, 1929. 524 с.
4. Ковалевский М. М. Воспоминания о Николае Ильиче Стороженко // Памяти Николая Ильича Стороженко. М., 1909. С. 84–89.
5. Ковалевский М. М. Московский университет в конце 70-х и начале 80-х годов прошлого века (личные воспоминания) // Вестник Европы. 1910. Кн. 5. С. 178–221.
6. Котляревский А. А. Осип Максимович Бодянский (историко-библиографическая помянка) // Славянский ежегодник. Сборник статей по славяноведению. Киев, 1878. 435 с.

7. Кочубинский А. А. О. М. Бодянский в его дневнике // Исторический вестник. 1887. Т. XXX, Декабрь. С. 505–537.
8. Пчилка Олена. Николай Ильич Стороженко // Киевская старина. 1906. Т. 92. Февраль. С. 231–256.
9. Розанов В. В. Под знаменем науки: юбилейный сборник в честь Николая Ильича Стороженко, изданный его учениками и почитателями. Москва, 1902 // Новое время. 1902. 6 (1) ноября. № 9582. С. 10.
10. Розанов М. Н. Николай Ильич Стороженко. Биографический очерк // Памяти Николая Ильича Стороженко. М., 1909. С. 11–40.
11. Стороженко Н. И. Воспоминания о студенческих годах Н. В. Бугаева // Научное слово. 1904. № 2. С. 27–30.
12. Стороженко Н. И. Малороссийский литературный сборник // Отечественные записки. 1859. Т. СХХVI, № 9 (сентябрь). Отд. III. С. 27–38.
13. Стороженко Н. И. Очерк истории западноевропейской литературы. М., 1908. 416 с.
14. Стороженко Н. И. Памяти Н. С. Тихонравова // Памяти Николая Савича Тихонравова. М., 1894. С. 1–3.
15. Танков А. А. Воспоминания о Ф. И. Буславе // Исторический вестник. 1897. Т. LXIX, Сентябрь. С. 837–851.
16. Титов А. Письма П. А. Кулиша к О. М. Бодянскому (1846–1877) // Киевская старина. 1897. № 10. С. 27–45.
17. Франко І. Я. Микола Савич Тихонравов (до портрета) // Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Т. 29. Київ : Наукова думка, 1981. С. 179–183.
18. Хин Р. М. Последние годы Н. И. Стороженко // Памяти Николая Ильича Стороженко. М., 1909. С. 178–187.

Рукопис одержано 24.10.2023

Halyna ALEKSANDROVA, D.Sc. (Philology), Leading Research Associate, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Teachers in the life of literature explorer M. I. Storozhenko: Scientific and personal communication.

The purpose of the article: on the basis of autobiographical notes, memories, correspondence, to find out the specifics of M. I. Storozhenko's (1836-1906) relationships with his teachers, to show their influence on the formation of the personality of a literary critic, to reflect their scientific and personal communication, which will make it possible to investigate in more detail the biography of this prominent Ukrainian who, due to the historical realities of

the time, realized himself as a specialist abroad. **Research methodology:** in the article, we use descriptive and hermeneutic methods, theoretical analysis and synthesis, which makes it possible to systematize and summarize the material, to comprehensively characterize it. **Scientific novelty.** Connections of M. I. Storozhenko with his teachers, scientists of that time, scientific and personal communication with them still have not been on scientists' radar. Therefore, it is important to find out their role in his creative and career growth, recorded in the memories of M. I. Storozhenko and his correspondence, autobiographical notes. **Conclusions.** University teachers O. M. Bodyansky, F. I. Buslaev, M. S. Tikhonravov are well-known researchers of Ukrainian literature, influenced the formation of M. I. Storozhenko's worldview, his personal growth and professional formation, the crystallization of scientific views, and the assimilation of traditions. On the example of the biography of M. I. Storozhenko, it is possible to consider not only the role of Ukrainians in imperial science and culture, but also the importance of Moscow scientists in the fate of his student, and later colleague, who became the most famous Shakespeare scholar despite the circumstances, communicated with the most authoritative scientists of the world, never forgetting about his Ukrainian roots. The teachers contributed to the expansion of scientific contacts, in particular, with figures of Ukrainian science and culture, and facilitated his communication with world literary studies. The respectful attitude towards them is reflected in the numerous letters of M. I. Storozhenko and his memories about him, which is an important source for his biography.

Key words: Mykola Illich Storozhenko, scientific communication, biography, memories, letters, literary studies, cultural and educational figures-Ukrainians of the late 19th – early 20th centuries.